

“Հայաստանի հնութիւնների պահպանութեան կոմիտէ”ն

(ԱՎՆԱՐԿ ՄԸ ԱՆՈՐ ԳՈՐԾՈՒՆԵՐԻ ԹԵԱՆ ՎՐԱՅ)

1931ին յունիսի վերջերը առիթը ունեցայ այցելելու Պորհրդային Հայաստան, վայելելով կառավարութեան բարեացակամութիւնը: Այս այցելութեանս միջոցին Հայ գեղարուեստն ու պատմութիւնն ուսումնասիրող հմուտ մտաւորականներու ծանօթանալու երջանկութիւնը ունեցայ, պահելով ճաթքղղութենէս եւ անոնցմէ թանկագին յիշատակներ: Ամերիկեան քաղաքացիի հանգամանքս եւ ամերիկեան թերթի թղթակցի պաշտօնս ոչ թէ միայն Հայաստանի՝ այլ եւ միւս Սօվիէթ հանրապետութեանց մէջ տուին գիւրութիւններ որոնց համար հոս չընորհակալութիւն չարտայայտելը իրապէս ապերախութիւն պիտի ըլլար իմ կողմէս: Մասնաւորապէս հետաքրքուեցայ մշակոյթի, պատմութեան, հնութեանց համար թափուած աշխատանքներով, որոնցմէ՝ Հայաստանի Հնութեանց Պահպանութեան Կոմիտէի աշխատանքները՝ այս յօդուածիս նիւթը պիտի կազմեն: Անախիտի էջերուն մէջ կ'ուզեմ արտասահմանեան Հայութեան այս կոմիտէի կատարած գործը ներկայացնել: Արտասահմանի Հայերը, ինչ կուտակցական կամ քաղաքական համոզման ալ հակող ըլլան, պէտք է որ լրջօրէն նկատի առնեն այս Կոմիտէն, որուն նպատակը քաղաքականութիւն չէ այլ մշակոյթն ու պատմութիւնը այն ցեղին որուն կը պատկանինք եւ այն հողամասին որ մեր հայրենիքն է:

***

Հայաստանի Հնութիւնների Պահպանու-

թեան Կոմիտէն հաստատուած է ասկէ 10-11 տարի առաջ Պորհ. Հայաստանի կառավարութեան ձեռնբերչութեամբ իսկ: Կոմիտէն նախ կը կոչուէր Հնութիւնների Պահպանութեան քաժին, որ վերակազմուելով կ'ըլլայ Հնութիւնների Պետական Պահպանութեան Կոմիտէ, աւելի վերջը ճանչցուելու համար իբր Հնութեան եւ Գեղարուեստի Յուշարձանների Պահպանութեան Կոմիտէ: Այս Կոմիտէն 1922ի վերջերը դադրեցաւ գործելէ: 1923ին կառավարութիւնը 18 դեկտեմբեր հրամանագրով դարձեալ այս Կոմիտէին յանձնեց «Հանրապետութեան մէջ ամենուրեք սփռուած նիւթական կուլտուրայի բազմահազար մնացորդների իրական եւ տեսնիկական պահպանութեան, նաեւ նրանց սխտեմատիկ ուսումնասիրութեան գործը»: «Եւ Կոմիտէն որ նախապէս հինգ անդամներէ կը բաղկանար, վերակազմուելով կ'ունենայ տասներինը անդամներ որոնք են Պատուաւոր անդամ՝ Ժիրֆ. Ն. Մառ վրացի հայագէտը, նախագահ՝ Ա. Թամանեան ճարտարագէտ, քարտուղար՝ Աշխարհբեգ Քալանթար, հնախոյզ գիտնական, անդամներ՝ Մ. Սարեան նկարիչ, Թ. Թորամանեան՝ ճարտարապետ, Սենեքերիմ Տէր Յակոբեան՝ էջմիածնայ Թանգարանապետ - Ձեռագրապետ, Գէորգ Ասատուր, Ն. Բունիաթեան՝ ճարտարագէտ, Բ. Հասան - Ջալալեան, Ե. Շահադիդ՝ պատմագիր, Գ. Լեւոնեան՝ գեղարուեստագէտ հրատարակիչ, Ս. Լիսիցեան՝ Ժամանակաւոր Թանգարանապետ Երեւանի կուլտուրա - պատմական Թանգարանի, Ա.

կապ՝ պատմագետ, Ռ. Դրամփեան, Ե. Բայրուրդեան, Հ. Օրբելի՝ թանգարանապետ, Ա. Տէր Աբրահամեան, Տարագրոս՝ նկարիչ, Ա. Զաքեան՝ նկարիչ։ Այս անուններու ցանկն իսկ կը բաւէ ցոյց տալու համար Կոմիտէին լուրջ գիտնական հանգամանքը, բնելով զայն ինքնին խոստմնայից։

Կոմիտէն, կառավարական ուժիկով վճարուած, ունի բացարձակ իրաւասութիւն Հայաստանի սահմաններուն մէջ որեւէ հնութեան պաշտպանութեան կամ փոխադրութեան մասին եւ բոլոր վարչական մարմինները ստիպուած են օժանդակել։ Կոմիտէն իր գործը յառաջ տարած է Հայաստանի յուշարձաններու պահպանութեան աշխատանքներուն մէջ, զրկելով հետախուզիչ արշաւախումբեր, տալով լուսարանող դասախօսութիւններ, ամէն տեղ բնիկներուն գիտակից օժանդակութիւնը վայելելով, ձեռք բերելով ամենքին օժանդակութիւնը, նոյն իսկ անոնց որ կուսակցական կամ վարչական գործունէութեամբ զբաղած են, ու նաեւ իր կողմէ բնորոշած յատուկ ներկայացուցիչներով հսկած է յուշարձաններու եւ ուրիշ հնութեանց վրայ։ Ունի թղթակից անդամներ կամ աշխատակիցներ որոնք պարբերաբար յուշագրերով տեղեկութիւն կուտան զաւառին մէջ գտնուող բոլոր հնախօսական նիւթերու մասին։ Եւ անձնապէս հաճոյքը ունեցայ ծանօթանալու անոնցմէ մէկուն հետ, համեստ եւ խիստ երիտասարդ Հայրդի մը որ արդէն թանկագին ծառայութիւն մատուցած է Հայաստանի հնութեանց պահպանութեան։ Այս թղթակից անդամները կը տեղեկագրեն նաեւ աղգադրական նիւթեր, աւանդութիւններ որոնք ուղղակի կամ անուղղակի կապակցութիւն մը ունին յուշարձաններուն հետ։ Այս կամաւոր աշխատակիցները որեւէ ակնկալութեամբ չէ որ կ'աշխատին, այլ անվարձք իսկ զալով իրենց աշխատութեան, իրապէս՝ դիւրին բան մը չէ. անոնք ստիպուած են շատ անգամ մաքաւիլ տգիտութեան դէմ՝ պաշտպանելու համար այդ յուշարձանները։ Շատ անգամ շինարարական արագ աշխատու-

թեանց ատեն դժուարին պայմաններու տակ նիւթեր կը յայտնուին, ուր երբեմն իրենց ուժէն վեր աշխատանք դուրս կուգայ, այն ատեն կեդրոնին պէտք է իմաց տան, եւ սակայն շատ անգամ կեդրոնն ալ ի վիճակի չէ հասնելու երկրին շատ մը կողմերէն նոյն ատեն եկող նման պահանջներուն, մինչ անդին շինարարական աշխատանքները պէտք է իրենց գործը շարունակեն՝ չվնասուելու կամ չվնասելու համար։ Այսպիսի պայմաններու մէջ՝ կը փրկուի ինչ որ կարելի է, որքան որ կարելի է, իսկ մնացեալը կը մնայ իր բաղդին։ Ուրեմն պէտք է արագ աշխատանք, որ տրուած պայմաններու մէջ դիւրին չէ, երբ մանաւանդ աշխատակից անդամը ունի ուրիշ գործ կամ պաշտօն եւ միայն պարագայ ժամանակը տրամադրել կրնայ։ Կառավարութիւնը ի վիճակի չէ նիւթական մեծ զոհողութեանց, արդէն հազիւ կրնայ գոհացնել Կոմիտէին ամենագլխաւոր պահանջները. բնականէն աղքատ երկրի մը վարչութեանէն աւելի բան չէ կարելի սպասել. արդէն այսքանին զոյութիւնն իսկ անկեղծօրէն խօսելով՝ կառավարութեան մեծ զոհողութեամբը, մանաւանդ Կոմիտէի անդամներուն բոլորանուէր ճիգերով գոյութիւն ունեցած է, որուն համար վարձատրութիւն չէ ակնկալուուած, եւ արդէն աշխատութիւնը իր ծանրութեամբ ոսկիէ աւելի կ'արժէ, որով վարձատրութեան խօսքը չէ կարելի բնել։

Անտարակոյս աւելորդ է ինծի հոս ըսել թէ Հայաստանի յուշարձանները կարելոր են երկրին մշակութային պատմութեան համար։ Անոնք ցարդ կանոնաւոր կերպով քննութեան չեն ենթարկուած, ցարդ քննողները իրենց նիւթին յատուկ մասով միայն հետաքրքրուած են։ Արձանագրութիւն մը բաղմաթիւ կողմեր ունի ուսումնասիրուելու համար, յիշատակարան մը իր պատմական արժէքէն, լեզուէն, տուած գրաւոր տեղեկութիւններէն զատ, ունի արհեստական արժէք, նոյնքան կարեւոր, զոր դժբաղդաբար դեռ առիթ չէ եղած ուսումնասիրելու։ Քարագործութիւնը, իր արհեստական զանազան

Աշխարհըրէի Գալանթար, Հայաստանի ՀնուԹիանց Պանդ. Կովտէի ցուցանանդէսի մէկ տեսարանը

կերպերով, հարուստ այլ լեզուներով մեր մօտ-քարագործութեան և անոր գործիքներուն, մանաւանդ այդ գործիքներուն պատրաստութեան, որով և մետաղագործութեան, զծագրութեան, չափագիտութեան ու նման արհեստներու միակ աղբիւրներն են Հայաստանի համար իր յուշարձանները, որով անոնց պահպանումը կարծուած էն աւելի կարեւոր է :

Կոմիտէն Հայաստանի յուշարձաններու պահպանութեան նպատակով Յորհրդային Հայաստանը 20 հնագիտական շրջաններու բաժներ է, և արձանագրութեան գործին նուիրեր է առաջին 3-4 տարին և յաջորդութեամբ գլուխ է հաներ իր նպատակին այդ մասը : Ասոր համար գլխաւոր միջոց նկատուեր է իւրաքանչիւր տարուան ամառը երեքական գիտական արշաւանքներ կազմակերպել, իւրաքանչիւր արշաւանքի երկու ամսուան միջոց տալով : Կոմիտէն իր սուղ միջոցներով՝ միայն 1924ին ամէն կերպով յաջողութեամբ աւարտեր է իր այդ տարուան ծրագիրը, լրիւ կատարելով Էջմիածնի, Արագածի, Ապարանի, Արեւելեան Շիրակի, Լոռիի և մասամբ Դիլիջանի արշաւանքները և ցուցակագրութիւնները : Յետոյ 1926 և 1928 տարիներուն ալ կարելի է եղեր մէկ մէկ ամիս նուիրել այդ աշխատութեան՝ ուսումնասիրելով Սեւանայ լճափերը. որով 3-4 ամսուան տեղ 6 տարի տեւեր է Հայաստանի մէկ երրորդի ցուցակագրութիւնը : Անտարակոյս այդ աշխատութիւնը ամբողջութիւնը չի ներկայացներ և սակայն Աշխարհեզ Քալանթարի խօսքերով «կրել է լրիւ և մանրամասն բնոյթ. տրուել է բոլոր յուշարձանների հնագիտական նկարագրութիւնը, չափագրութիւնը, արձանագրութիւնների բնութեցում - բնագործնակումը, յուշարձանների ամբողջական լուսանկարում, մանրամասնութիւնների ձևերնորոշնակում, հստամպահանում» :

Գալով յուշարձաններու պահպանութեան, ճարտարապետական կարելի աշխատանքները կատարուած են շէնքերու վրայ որոնցմէ 300 հատը քննուած և երեք դասակարգուելու բաժնը-

են, ըստ իրենց դիմացկունութեան : Բոլոր այս շէնքերը պէտք ունին նորոգիչ, պահպանող միջոցներու, և սակայն միայն 32 հատը կրցեր են քիչ կամ շատ խնամուիլ, որոնք ամենավրտանգուած կամ առաջին խումբին կը պատկանին, իսկ մնացեալները անխուսափելի կործանումէ փրկելու համար հերթի են դրուած :

Ո՛րքան կ'ուզէի որ արտասահմանեան հնասէր - մշակութասէր Հայութիւնը կարդար այս տողերը : Հայութեան փառքը անխուսափելի կործանման ենթարկուած է. Հայաստանի կառավարութիւնը և իր Կոմիտէն դանոնք պաշտպանելու ամէն դիւրութիւն կուտան. ձեզի կը մնայ համեստ, շատ համեստ բայց կամաւոր նիւթական աջակցութեամբ օգնել :

Կոմիտէի ցուցմունքներով Հայաստանի կառավարութիւնը իրր խճուղային վարչութիւն, փրկեր է անխուսափելի կործանումէ Սանահինի կամուրջը, և Ժողկոմխորհի յատկացումով՝ Երեւուքի բաղիլիկան, որոնց վերակառուցման սկսել է Կոմիտէի նախագահ Ա. Թամանեանի անմիջական թանկագին հսկողութեամբ : Ասկէ զատ Կոմիտէն կարելի չափով նորոգութիւն կատարեր է Թալին, Զոդ, Ծաղկաձոր, Հաղբատ, Հոփսիսիէ, Զուարթնոց, Պողոս-Պետրոս :

Երեւանի Պողոս-Պետրոսը կառավարութեան հրամանով քաղաքին բարեկարգութեան համար 1931ին դժբաղդարար սկսել էր քանդուիլ. ինծի համար տխուր բան էր տեսնել այս շէնքին քանդուիլը, որ ըստ իս կաւերի-էր քանդուելիք մզկիթին հետ տեսակ մը թանգարանի վերածել, նկատի առնելով անոնց հնագրական հանգամանքը և քաղաքին մէջ ունեցած դիրքը : Երկրաշափ մը չեմ, և սակայն Երեւան շատ մը բարեկարգուելիք կէտեր ունէր որոնք աւելի հրամայական էին քան այդ շէնքին՝ նախապէս եկեղեցի՝ քանդուել : Հայ բանւորին մտքի, ձեռքի, հայ քարտաշի, շաղախողի, փորողի քրտինքին արդիւնքը եզոզ այդ շէնքը կարելի էր նորոգելով վերածել պետական շէնքի մը, օրինակ թանգարանի ուր կարելի էր հաւաքել այնպէս մեծղի իրեր որոնք Երեւանի թանգարանին

մէջ չէր կարելի ցուցադրել, և Հայաստանի մէջ բազմաթիւ այդպիսի կարեւոր լքուած իրեր կան, որոնք հաւաքուած մանր իրերուն չափ կարեւոր են:

Կոմիտէն կատարած է աւելի կարեւոր աշխատութիւն մըն ալ. զանազան շրջաններու մէջ հաւաքած է հին բեկորներ և տեղական թանգարաններ կազմած է անոնցմէ, ինչպէս Դուին, Թալին, Հոփսիմէ, Զուարթնոց, Գառնի, Երեւուք, Հաննավանք, Հայրավանք, Նոր-Բայազիտ, Զոդ, Օշական, Կողբ, Սեւան, Ծաղկաձոր, Նորդուզ, Մազրաններ, Փարպի և Երեւան:

Հոս չմոռնամ ըսելու որ ժամանակ մը մը տադրութիւն եղեր է Երեւանի Պօղոս-Պետրոս Բարերու Թանգարան ընել, և սակայն ինչպէս ըսի՝ այդ գաղափարը յետոյ լքուեր է, և չէնքին քանդումը յառաջ բերուեր է: Ըստ իս Բարերու Թանգարան գաղափարը լաւ գաղափար մըն էր և այդ չէնքը ու իր խոշոր շրջափակը կրնային կատարելապէս լրացնել այդ պահանջը. ինչպէս Պուլկարիոյ Սոֆիա քաղաքին հին թրքական մզկիթը որ այսօր իբր թանգարան կը պահուի, ուր հաւաքուած են ամէն տեսակ յուշարձաններ: Անշուշտ այս կորուստը կարելի է դարձանել եթէ մօտ ապագային կառավարութիւնը կարենայ քարերու և մեծղի հնութեանց յատուկ թանգարան մը հիմնել Երեւանի մէջ որուն մեծապէս պէտք ունին ուսումնասէր այցելուները, և երկիրն ու իր մշակոյթի պատմութիւնն իսկ: Այդպիսի նիւթեր դժբաղդարար այժմ Երեւանի մէջ տեղ չունին և թափուած կը մնան Կուլտուրայի չէնքին բակը՝ մնասուած և աւելի մնասուելու ենթակայ, կամ թէ Կոմիտէի անբաւական չէնքին մէջ՝ հոս ու հոն որբերու նման կը սպասեն: Կոմիտէն նպատակ ունէր 35 կարեւորագոյն կէտերու մէջ կազմակերպել նման թանգարաններ. ըստ իս Հայաստանի մէջ կարեւորագոյն կէտ չկայ, և հարիւր հատ ալ չպիտի բաւէր, բայց եղածն իսկ՝ առանց ըլլալիքը նկատելու՝ շատ մեծ արդիւնաւորութիւն է:

Կոմիտէն առանձնացման ենթարկած է հին չէնքերը՝ հետզհետէ դանոնք քննել առաջ: Իսկ նոր հոգարածման և մանաւանդ կառավարութեան ծրագրած 14 նորակերտ գիւղերու աշխատանքներուն համար, Կոմիտէն աճապարած է կարգ մը հնագիտական շրջաններ չափազրել և կարգադրել, և որովհետեւ այդ գիւղերը հին գամեակի ընթացքին պիտի կառուցուին, այս հնագիտական շրջաններու աշխատանքներն ալ այդ ժամանակին մէջ հետզհետէ պիտի դարգանան: Այսպէս ահագին աշխատանք կայ ապագային կատարուելիք, և ատիկա շատ կարեւոր աշխատանք է, երբ նկատի առնենք անունները այդ հնագիտական շրջաններուն, — Դուին, Արմաւիր, Արտաշատ, Գառնի, Զուարթնոց, Հին Վաղարշապատ, Հոփսիմէ, Յաննավանք, Ուշի, Թալին, Ամբերդ, Հաղարծին, Երեւուք, Գեղարդ, Սարգարի աղարանք, Հաղրատ-Սանահին, Քորեր, Հոռոմայր, Արդիվ, Լոռի, Հրնձան, Կողբ, Գնդեւազ, Ս. Խաչ, Ամազ, Եղեգիս, Մոզ, Տաթեւ, Բջնի, Ծաղկաձոր, նախապատմական պարսպուած բնակատեղիներ, քաղաքատեղիներ, ամրոցի տեղեր ևւն: Ինչպէս ըսի, ահա անուններու շարք մը որոնց վրայ հետզհետէ կառավարութեան հրամանով շինարարական աշխատանքներ պիտի կատարուին, հնագիտական նոր նիւթեր երեւան պիտի գան, որով Կոմիտէն ահագին աշխատութեանց նախօրեակին կը գտնուի, և առ այդ ահագին պատրաստութեանց կը կարօտի, մանաւանդ նիւթական պատրաստութեանց, և կրնանք համարձակ ըսել առանց որեւէ վիրաւորանք պատճառելու Հայաստանի երիտասարդ կառավարութեան, թէ կառավարութեան միջոցները չեն ներեր և չպիտի ներեն դոնէ կենսական կարեւոր պահանջները դոհացնելու իր Կոմիտէին, որուն մօտ կամք ու փափաք չի պակսիր այլ միջոցներ կը պակսին:

Կոմիտէն կատարած է նաև պեղումներ: Նախ հետախուզական — ստուգողական պեղումներէջմիածնի և Արաքսի շրջաններուն մէջ գրտնուող Բիւուլ Թափա կոչուած մոխրակոյտ կամ

հողակոյտերու վրայ: Այս կոյտերը նման են Տիգրիսի եւ Եփրատի վրայ տարածուած այն թումրերուն որոնց տակէն յայտնուեցան Ասորական, Բարելական եւ Սումերական բոլոր պատմական քաղաքները: Ասոնցմէ դատ կոմիտէն արշաւանքներ եւ պեղումներ կատարած է Վիշապներու վրայ՝ Արագածի վրան: Այս քարէ հնադարեան ահագին քանդակուած վիշապները մնացորդներն են Հին ջրապաշտութեան ի Հայաստան: Այս պեղումներէն միոյն արդիւնքը իր պեղողին՝ Աշխարհբեկ Քալանթարի՝ հետ միասին լուսանկարուած հոս կը հրատարակեմ: Պեղումը կատարուած է 1928ին: Պեղումներ կատարուած են նաեւ Դուլինի մէջ՝ արքայի արձանի մնացորդը գտնելու համար, որուն գլուխը 1925ին գտնուած էր: աշխատուած է նաեւ Արտաշատի բուն տեղը ստուգելու, նաեւ Զուարթնոցի կարգ մը զաղանթները լուծելու:

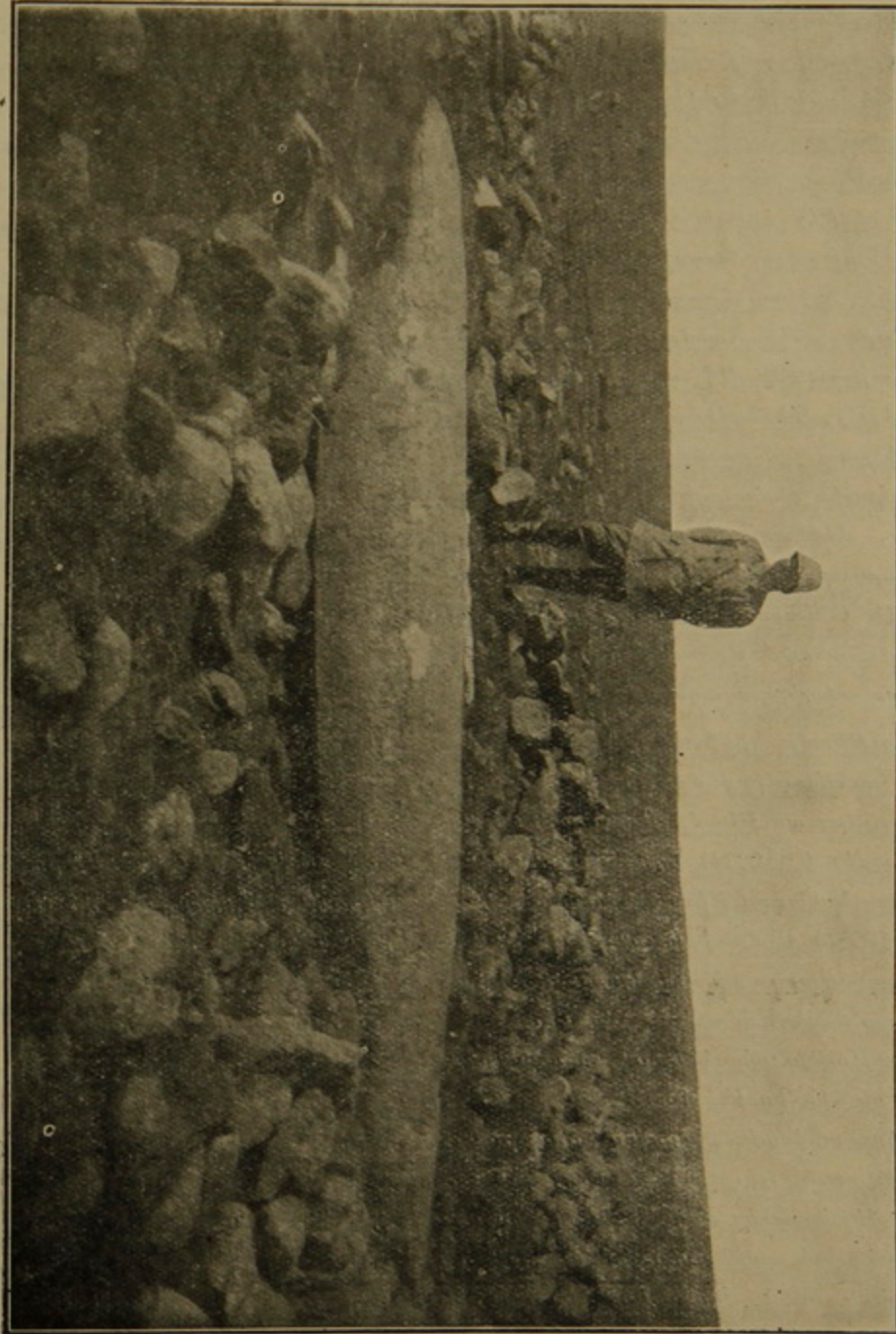
Անշուշտ միջոցները՝ միշտ նիւթական՝ թոյլ չեն տար որ կոմիտէն ուղղակի պեղումներ կատարէ, այլ ստիպուած է պետական շինարարական աշխատութեանց առթիւ լոյս ելլող հնութիւններով զոհանալ: Շատ անգամ կարեւոր գիւտեր եւ իրեր արդէն փճացած կ'ըլլան, մեքենային կամ տղէտ եռանդուն գործաւորին ձեռքով, բան մը որ անխուսափելի է: Իսկ երբեմն ալ կարելի չ'ըլլար ժամանակին հասնիլ պեղում կամ քննութիւն կատարելու, պարզապէս որովհետեւ կոմիտէի անդամները հոս ու հոն ուրիշ նմանօրինակ աշխատանքներով զբաղած կ'ըլլան: Երբեմն կը պատահի որ փոխադրական միջոցներ կը պակսին, որովհետեւ ցաւալի է ըսել թէ կոմիտէն չունի հասարակ ֆորտ մը իսկ՝ մէկ վայրէ մը միւս վայրը երթալու համար: Ես այս վերջի պարագան անձամբ տեսայ հոն եղած ատենս: Այսու հանդերձ կոմիտէն յաջող է 5-6 տարուան ընթացքին թանկագին հնութիւններ ձեռք անցընել նման շինարարական վայրերէ, ինչպէս Ավանի Քարահանքէն, Շիրակի ջրանցքէն, Ղարաքիլիսէի եւ Երեւանի հիգրոկայաններէն, Այդրը լճէն, Երեւանի քաղաքէն, Զուարթնոցի շրջանէն, Երե-

րուքէն, Փամբակէն, Թաքիայէն, Ելարէն, Արդնիէն, Լենինականէն, Քանաքեռէն, Զորադէսէն, Արարատ գործարանի Սարգարի ապարան տեղէն, Երեւանի Պօղոս - Պետրոսէն, Հոխիսի մէկ շրջակայքէն, Անի-Պեմզայէն, Արթիկ-տուֆէն եւն: Եւ զարձեւալ կը յիշեցնեմ թէ կոմիտէն չունի այս պատահական պեղումներուն ծախքերը զոհացնելու միջոցները, եւ պեղումներու պահանջը կը զոհացուի կառուցող հիմնարկներու հաշուէն:

Իսկ կոմիտէն իր համեատ միջոցներով հետոսական ճիգով մը կրցեր է կատարել կանոնաւոր պեղումներ ալ՝ Արմաւիր, Դուլին, Հին Վաղարշապատ, Արտաշատ, Գառնի, Ամբերդ, նախադարձական քաղաք - ամբողջ մը, անշուշտ եթէ կոմիտէն ունենար միջոցներ աւելի մեծ արդիւնքներ պիտի կարենար ձեռք բերել: 1932ին Ն. Մատի անմիջական ղեկավարութեամբ կը կատարուի Հին Վաղարշապատի կանոնաւոր պեղումը: Այս պեղումները եւ իրենցմէ կատարուած գիւտերը ոչ միայն հայկական նշանակութիւն ունին այլ համաշխարհային կերպով կարեւոր են:

Պեղումներուն շնորհիւ յայտնուեցաւ որ հնագոյն նախապատմական կարեւոր մշակոյթ գոյութիւն ունեցած է Հայաստանի մէջ, մշակոյթ մը աւելի հին քան Ուրարտականը: Այս հին մշակոյթին բարձրութիւնը եւ զարգացումը հիացմունք կը պատճառէ այս ուսումնասիրութեան նախասկզբնական շրջանին իսկ: Յայտնուած է որ Հայաստանի նախարանիկները ունէին գիր եւ գրականութիւն որոնցմէ քանի մը հարիւր արձանագրութիւն հաւաքուած է փորագրուած ժայտերու վրայէն: Այս հիերոգլիֆ եւ գծային գրերով արձանագրութեանց մեծապէս հետապնդող եղած է Աշխարհբեկ Քալանթար, որուն մօտ տեսայ օրինակներ գրածներու որոնք ցոյց կուտան սեռագրութիւն, որով եւ սեռային անդամներու պաշտամունք Հայաստանի նախարանիկներու մօտ, անշուշտ կատարուած՝ այնպիսի ատեն մը երբ բարոյական հասկացողութիւնները կը տարբերէին ատենք բեղմ-

Գիտնական Աշխարիբեկ Բալանժյանը, Արագած. Վիշապ. ՀնուԹեանց Պահպ. Կոմիտէի սկզբունքներէն (1928)

նաւորութեան պաշտամունքին ծանօթ հնադոյն ձեւը կը ներկայացնէին, որոնցմէ հետզհետէ ձեւով տարբերող պաշտամունքներ դարգացան ի Հայաստան: Այս սեռային գործողութեանց պատկերադրութիւնը դոր ահագին տուայտանքով ու տառապանքով հաւաքած է Աշխարհի Քալանթար, սիրտի դայ աշխարհի պատմութեան մէջ շատ բան յեղաշրջել, եւ պարզել բազմաթիւ գաղտնիքներ դոր մեր հին կրօնքները, մատենագրութիւնը, հաւատալիքները եւ ազգադրական նիւթեր կը պահեն ցարդ:

Կոմիտէն գտած է հնադոյն ձեւով թաղուած գերեզմաններ, օրինակ՝ կարասներու մէջ, զանկեր որոնց վրայ ոսկրահանման հաղուագիւտ երեւոյթը Հայաստանի մէջ առաջին անգամ ըլլալով կ'երևայ: Գերեզմաններուն մէջէն ձեռք բերուած են քարէ հին գործիքներ, կաւէ ամաններ, մարդկային մնացորդներ, կենդանիի մընացորդներ, կենցաղային — ծխական իրեր, զէնքեր, զարդարանքներ: Այս գիւտերուն նշանակելիներէն է մասնաւորապէս Զուարթնոցի շրջակայքը գտնուած թրծուած կաւէ հնադոյն սումերական տիպի դադաղները:

Յաջողութեամբ Կոմիտէն 1926ին հեռախօսիչ արչաւարտմբով մը Օձարերդի ժայռի վրայէն դրոշմատպութեամբ Ռուսաս Ա.ի բեւեռագիրը առեր է: 1927ին Նոր-Բայազետի մէջ ուրիշ մէկ արձանագրութիւնը գտնուեր է միւսսաս Ա.ի: 1928ին Արմաւիրի շրջանին մէջ Արգիշտիի որդի Սարգուրի մէկ կարեւոր արձանագրութիւնը: Հին Արմաւիրի մօտ գտնուեցաւ յունարէնրագմաթիւ անուններով արձանագրութիւն մը: Իսկ հին Դուրինի մօտ 1925ին գտնուեցաւ դասական արձանի մը զլուխը (գեղարուեստական արժէքաւոր գիւտ մը) որ Հայ Արչակունիի մը կը վերագրուի: Իսկ Ելեւանի Պօղոս-Պետրոսի քանդման առեն գտնուեցան Կոթր խաւ որմնակարներ, որոնք Կոմիտէին կողմէ մասնաւոր ուշադրութեան են թարկուեցան:

Իսկ ասոնցմէ զատ Կոմիտէի շնորհիւ եւ խնամքով գտնուած են վերջի 5-6 տարուան ընթացքին Էնինականի աւաղուտներուն մէջ հը-

նադարեան փիղի եւ նախնական ուրիշ մեծղի կենդանիներու ժանիքներ եւ ոսկորներ:

Բոլոր այս նիւթերը Կոմիտէն կը հաւաքէ իր Երեւանի Արուիկան փողոցի շէնքը, նախնական դասաւորման եւ ուսումնասիրութեան կ'ենթարկէ հոն, յետոյ կը յանձնէ թանգարաններուն՝ ցուցադրելու համար: Այսպէս, 1918ին Աշխարհի Քալանթարի շնորհիւ, յառաջացող թշնամւոյն գնդակներուն տարափին տակ, քանի մը քաջ Հայորդիներու ձեռքով կ'ազատուին եւ Երեւան կը բերուին 5972 կրտոր հնութիւններ, որոնք յետոյ կը յանձնուին Երեւանի Պետական Թանգարանին: Իմ 1931ին Երեւան գտնուելուս առեն այս շատ թանկագին հաւաքածոն տեսնելու փափաքս չկրցայ գոհացնել, ինչու որ հաւաքածոն զրկուած էր Մոսկուա ցուցադրուելու համար: Թանգարանին այն առնուան վարիչ Ս. Լիսիցեան որ մեծ ազնուութեամբ աջակցեցաւ եւ օժանդակեց ինծի, ըսաւ որ հաւաքածոն արդէն ճամբայ հանուած է եւ՝ Երեւան վերադարձուելու համար: Ըստ իս սխալ է այս հնութիւնները որոնցմէ շատերը շատ գիւրարեկ եւ ազազուն են՝ տեղէ տեղ փոխադրել, անկարելի է որ անոնցմէ ոմանք խօսաւ չփճանան. տարապայման մեծ զգուշութիւն պէտք է ատոնք ամբողջապէս եւ ապահով փոխադրելու համար, աշխատանք մը որ լաւագոյն պայմաններու մէջ իսկ վտանգաւոր է: Յնցում, որեւէ արկած, որ կը պատահին ճամբու վրայ, կրնան Հայ մշակոյթը եւ աշխարհը զրկել անփոխարինելի կերպով:

Կոմիտէն Անիի հնութիւններէն զատ 3028 կտոր ուրիշ ուսումնասիրելի կտորներ կը յանձնէ Պետական Թանգարանին: Կոմիտէին գտած եւ հաւաքած հնութեանց թիւը կը հասնի 33,000ի մինչեւ 1931ի կէսը: Այս նոյն տարին անակնկալ հրամանով մը Կոմիտէին մօտ գտնուող բոլոր այս հնութիւնները իրենց իսկ վիճակին մէջ, նախնական ուսումնասիրութեան չենթարկուած, հապճեպ կերպով տարուեցան Պետական Թանգարանի շէնքին՝ այսինքն Կուլտուրայի հաստատութեան՝ բակը,

խառն իրարու վրայ թափուած, տեղի եւ թանգարանին մէջ պէտք եղածին չափ կարող ուժերու պակասութեան պատճառաւ, ատենցմէ շատերը անդառնալի կերպով մնասուեցան, ահազին աշխատութեամբ երեւան բերուած խոյակներ ճաթեցան կամ կոտրեցան, այս ամենուն վրայ յայտնուեցաւ որ թանգարանին մէջ պէտք եղածին չափ տեղ չկար ցուցադրելու համար, աշխատանքները խիստ յամր առաջ կը տարուէին. այս տխուր վիճակէն ազդուած՝ յանկարծ բազմաթիւ բողոքողներ երեւցան որոնք պատի լրագիրներու միջոցաւ սկսան ամբաստանել թանգարանին վարչութիւնը, թէ եւ իրապէս այդ ամբաստանութիւններէն ոմանք չափազանց խիստ էին. վերջ՝ ի վերջոյ՝ կուսակցական ազդեցիկ ուժեր իսկ նոյն պատի լրագիրներու միջոցաւ իրենց բողոքը այնքան բարձրացուցին, որ իրական յուզում յառաջ եկաւ եւ բարձրագոյն քննութեան ինկաւ խընդիրը:

Իրապէս հնութիւնը ոչ մէկուն կը պատկանի, անցեալին լեզուն է ան, որ հաւասարապէս պէտք է թէ՛ համայնաւարին եւ թէ՛ ազգայնականին, թէ՛ օտարին եւ թէ՛ մօտաւորին, թէ՛ բարեկամին եւ թէ՛ թշնամիին: Հնութիւնները անցեալը կը պատմեն փաստացիօրէն, առանց երկրորդական հաշիւներու, եւ մարդկութիւնը միայն անոնցմով ճշմարտութեան վերահասու կ'ըլլայ: Փճացնել հնութիւնները, փճացնել է ճշմարտութիւնը, այդպիսի անխիղճ արարք մը ոչ ոք կրնայ յանձն առնել: Հնութիւնները ամէն բանէ առաջ կը պատմեն մարդկային ճիշդ, ձգտումները, երազները, որոնք՝ ինչ որ այ կնք կամ ըլլանք՝ անխուսափելիօրէն ունինք: Ասկէ դատ՝ նիւթական կերպով նկատելով, հնութիւնները հասարակ բանօրի քրտինքին՝ արդիւնքն են, անոնց մկաններուն, համբերութեան, աշխատանքին չաղախմամբ կերտուած կոթողներ որ նախ անոնց անձանթ էութիւնը կը յաւերժացնեն գիտակից պրպտողին, գիտողին աչքին: Եւ այս գիտակցութեամբ է որ անշուշտ Խորհրդային Միութեան

ամէն կողմը հնութիւնները այնքան նախանձախնդիր կերպով կը պաշտպանուին պետութեան կողմէ, որուն նման երեւոյթ չատ քիչ տեղ կը հանդիպինք: Խորհրդային Միութեան մէջ չէ կարելի ձեռք բերել հնութիւն մը եւ երկրին սահմաններէն դուրս հանել. խիստ օրէնքով տնտեսաւարելուամ է: Այս պարագայէն դրողութեամբ, մաղթենք որ կառավարութեան կողմէ պաշտօնի կոչուած հնագէտները ջանադիր ըլլան արդարացնել կառավարութեան իրենց վրայ դրած վստահութիւնը՝ այդ գիտական զարգացման նուիրելով իրենց բոլոր ուժերը:

Գտնաւորով հնութիւններու փոխադրութեան առթիւ ծագած դատին, կառավարութեան հետաքրքրուող եւ ձեռնհաս մարմինները անպարտ հոշակեցին Կոմիտէն եւ իր անդամները, որոնց անխարդախ բոլորանուէր աշխատանքը անկասկած եւ քաջալերելի նկատեցին:

Կոմիտէն իր աշխատանքները՝ իբր տեղեկագիրներ խմբագրուած իր անդամներէն՝ հրատարակած է, եւ կ'ուզէ դեռ հրատարակել: Հրատարակուածներուն կարգին է իր պաշտօնաթերթին՝ Օրագիրի թիւ 3ը, հրատարակուած 1927ին Երեւան, ուր Կոմիտէի Գիտական անդամներէն եւ քարտուղար՝ Աշխարհբեգ Քալանթար՝ կը խօսի երկու սեպագիր արձանագրութեանց վրայ: Նոյն հեղինակը ուրիշ աշխատութիւններ ալ հրատարակած է Նորֆի մէջ, նաեւ աշխատութիւն մը Հայաստանի Հրեւոյթիւնների Պահպանութեան Կոմիտէ խորագրով 16 էջոց տեղեկագրի մը մէջ, (Երեւան, Պետհրատ 1931), որմէ օգտուեցայ մեծ մասամբ հոս: Աշխարհբեգ Քալանթարի եւ Հնութիւնների Պահ. Կոմիտէի կեղրոնի երկու սենեակներու մէկուն լուսանկարը հոս կը հրատարակեմ: Այս չէնքը, ինչպէս բախ, կը գտնուի Երեւանի Արուսեան փողոցին վրայ:

Իրապէս զարմանալի է որ Կոմիտէն հրատարակած է իր պաշտօնաթերթին թիւ 3ը եւ լոյս հանելու վրայ է թիւ 4ը եւ սակայն թիւ 1 ու 2ը դեռ անտիպ կը մնան: Ատիկա գիւրաւ

կարելի է բացատրել երբ նկատի առնենք Կոմիտէին խիստ սահմանափակ միջոցները :

Իսկ Կոմիտէն առ այժմ հետեւեալ նիւթերը ուսումնասիրելու վրայ է .

1. Հայ ժողովրդական ոճը ճարտարապետութեան մէջ եւ հայկական տան զլխաւան սկզբնատիպն ու էվոլյուցիան :

2. Հայկական ցեմէնտը (հին ճարտարապետութեան մէջ գործադրուող շաղախը) :

3. Հայ կլասիկ շէնքերու կղմինտը :

4. Հայ վիմական արձանագրութիւններու կորպուսի կազմումը :

5. Հայաստանի ժայռագրութիւնները եւ հիերոգլիֆները :

6. Գաւնիի հեթանոսական (հռոմէական ոճով) տաճարը :

7. Զուարթնոցը եւ մեր ճարտարապետութեան հիմնական խնդիրները :

8. Հայաստանի հին կամուրջները :

9. Հայաստանի ջրաբաշխական սխտեմները՝ հնագոյն ժամանակներէն սկսեալ :

10. Զրի՝ պաշտամունքը Հայաստանի մէջ եւ վիշապներու պրորֆմը :

11. Հայաստանի նիւթական կուլտուրան եւ արտադրական ուժերու զարգացումը նախաուրարական շրջանին :

12. Հայաստանի հնագիտական նկարագրութիւնը շրջան առ շրջան :

13. Հին Դուինի տեղագրութիւնը :

14. Հին Երեւանը պատմա - հնագիտական տեսակէտէն :

15. Հայկական ֆրէսքներու մնացորդները :

16. Յուշարձաններուն վերաբերող գրական (մատենագրական, ճանապարհորդական, նկարագրական) նիւթերու հաւաքում :

17. Հայաստանի մէջ կատարուած հնագիտական աշխատանքներու ամփոփումը :

18. Հայ հնագիտութեան բիրիւրոկրաֆիան, եւն. :

Այսպէս՝ գրեթէ 30ի մօտ նիւթեր : Ասոնցմէ 14րդը հրատարակուեցաւ 1931ին Երեւան Ե .

Շահագորդի կարող խմբագրութեամբ՝ իրր Պետ. Համալսարանի հրատարակութիւն :

Կոմիտէի հաւաքած հնութիւնները անշուշտ մեծ դեր կը խաղան ամբողջ Միութեան հնագիտական աշխարհին մէջ : Նոյն իսկ արտասահման թարգմանաբար արտատպութիւններ եւ քաղուածքներ կղած են : Սորպոնի համալսարանին կից Գեղարուեստի Պատմութեան Ինստիտուտին մէջ յատուկ կեդրոն հաստատուած է ուսումնասիրելու համար Հայաստանի, Վրաստանի եւ Տաղիստանի արուեստները : Այս մարմնոյն կը նախագահէ Շարլ Տիլ, փոխնախագահ է Ն. Մառ : Բալտրուշայիտիս աշխատութիւն մը հրատարակած է 1931ին որ նըւիրուած է Վրացի եւ Հայ մշակոյթին եւ արուեստին եւ որ արդիւնքն է անոր Վրաստան եւ Հայաստան կատարած ուսումնասիրական ուղեւորութեան եւ հետախուզութեանց :

Այսպէս Կոմիտէի աշխատանքները եւ մանաւանդ նպատկը ոչ չափի եւ ոչ ալ սահման ունին : Ան կրնայ հսկայական ծառայութիւն մատուցանել, եւ նկատելով անոր սեղմուած կարճատեւ անցեալը, անկարելի է չյուսալ որ խոշոր ապագայ ունի այս օգտաշատ եւ գիտական Կոմիտէն, որ, ինչպէս ըսի, մեծ մեծ պակասներ ունի, դիտաւորապէս նիւթական :

Նախ նիւթերու մշակութեան համար Կոմիտէին համար կենսականօրէն պէտք են լուսանկարչական գործիքներ, գաճէ ձուլումներու եւ այլ հնագիտական արհեստական գործիքներ, մանաւանդ աշխատանոցներ : Ասոնք առ այժմ չատ խեղճօրէն բաւարարուած են, եւ՝ օրինակ՝ լուսանկարչական կատարեալ գործիքներ, շարժապատկերի գոնէ ձեռքի գործիք մը անհրաժեշտ են : Հնագիտական աշխատանոցին համար անհրաժեշտ են տարրալուծական գործիքներ, քիմիական բաղադրութիւններ չափելով եւ քիմիական նիւթերու ամաններով, որպէս զի կարելի ըլլայ անհրաժեշտ տարրալուծումներ կատարել հնագիտական արհեստական բոլոր նիւթերուն վրայ, պարզելու համար անոնց բաղկացուցիչ տարրերը, շինելու եղանակը, վե-

բաղանդներու համար դանոնք իրենց սկզբնական վիճակին մէջ՝ կարելի եղածին չափ հարադատ դանդուր համար բուժիչ միջոցներ փրտտող փայտին, փճացող մետաղին, փոշիացող լաթին, թուղթին, կաշիին: Ասանկ աշխատանոց մը ամենակարեւոր պական է Հայաստանի Հնութիւններու Պահպանման Կոմիտէին, որ հպարտօրէն՝ կառավարութեան կրթնած՝ մինչեւ այսօր ոչինչ ուղած է արտասահմանի հրնադէտ եւ հնասէր Հայութենէն: Իրապէս անակնկալ մը պիտի ըլլայ այս յօդուածս իրենց համար, նաեւ Միութեան մէջ պաշտօնավարող բարեկամներուս որոնց մտքէն իսկ չ'անցնիր որ կը դիմեմ արտասահմանի գիտակից Հայութեան յառաջ դալու եւ կատարելու համար իր օժանդակողի կենսական պարտականութիւնը: Իրաւ է որ Տիգրան խան Քէլէկեանի նման վեհանձն եւ առատաձեռն արտասահմանեան Հայեր ըրած են Հայաստանի թանգարանին մեծապէս գնահատելի եւ մեծարժէք նուիրատութիւններ՝ իրր նկար կամ ուրիշ իր, բայց այդ նկարները պէտք է պահել պահպանել ցեցի, չորութեան, հնացնող ժամանակի, փոշիի ինչպէս եւ օդի բարեխառնութենէ զուրկ շէնքի վտանգներուն դէմ, եւ որպէս զի տրուածը յաւերժանայ, եւ տուողին յիշատակն ալ փառաւորուի, պէտք է որ պաշտպանող միջոցներն ալ հայթայթուին:

Զափազանց նուիրուած է մեր ժողովուրդը իր բարեգործական աշխատութիւններուն, որոնց վրայ միայն կեդրոնացուցած է իր նուիրատութիւնները, եւ ատիկա միայն նկատած է իր պարտականութիւնը: Ոչ միայն հացի կեցցէ մարդ, այլ եւ բանիւ, ուրեմն պէտք է մաս մըն ալ մեր գոհարբութենէն նուիրել աւելի կենսական աշխատութեանց, եւ այդ կենսական աշխատութիւններուն գլխաւորներէն եւ ամենակարեւորներէն մին է Հայ արուեստի, մշակոյթի պահպանութեան աշխատող Հայաստանի Հնութիւնների Պահպանութեան Կոմիտէի Պետական այս մարմինը:

— Բայց նախ տեսնենք թէ ո՞րքան մեծ է այդ

պահանջը իրր դրամ: Ըստ իս 1000 ամերիկեան տոլար կրնայ առ այժմ կենսական կէտերը գոհացնել, եւ տարեկան 2-300 ամերիկեան տոլարի կանոնաւոր նպաստ մը այս սկսուած գործը կրնայ շարունակել: Այս գումարները իբր դրամ չպիտի դրկուին հոն, այլ պէտք եղած իրերը գնուելով ապահովագոյն միջոցներով Միութեան եւ Հայաստանի կառավարութեան օժանդակութեամբ պիտի դրկուին Երեւան եւ տրամադրուին Կոմիտէին իր աշխատութեանց համար: Այս դրամը ոչ ոտճիկ, եւ ոչ ալ ապրելու նպաստ պիտի ըլլայ Կոմիտէին անդամներուն, անոնց պէտքերը կառավարութիւնը կը հոգայ: Այդ իրերու փոխադրութիւնը կարելի ըլլայ դուցէ Միութեան սահմաններուն մէջ ձրի կատարուիլ մինչեւ իր հասնելու տեղը, մաքսէ զերծ ալ ընելով: Ասիկա արդէն ինքնին բաւական օժանդակութիւն մը պիտի ըլլայ:

Թէ ի՞նչ կրնան ըլլալ պահանջուած նիւթերը: Նախ պեղելու ամենակատարեալ գործիքներու երկու կամ երեք խումբ: Ասոնք են ձեռքի քերիչներ, պղտիկ փորիչներ, ձեռքի ձեւ՝ փորող գործիքներ, խողանակներ, աւելներ, թիւր, ձեռքի միանիւ կառքեր, մետաղէ ամաններ եւ փոխադրութեան սնտուկներ ապահով եւ հաստատուն, եւն. եւն.: Պէտք է շարժապատկերի ձեռքի գործիք մը, լուսանկարի զանազան իրերու յատուկ գործիքներ, ատոնց պէտք եղած շխտանիքները (Ֆիլմ—պաղայ), թուղթերը եւ դեղերը ու իրենց ամանները, մթութեան սենեակի լապտերները, եւն.: Իսկ հիմնական նիւթերու, ամաններու, չափերու, եւայլնի մասին, անշուշտ կարելի է թղթակցիլ եւ պահանջքին համաձայն գոհացում տալ: Ես հոս կը վկայեմ որ միայն երեք կտոր գործիք ունէր Կոմիտէն, ձեռքի մասնաւոր պղտիկ հասարակ փորիչներ եւ թիւր, որոնք կարելի է գնել մէկ երկու տոլարով, որոնց սակայն պահանջը եւ գործին համար ունեցած կարեւորութիւնը անգնահատելի են: Անշուշտ կրնաք երեւակայել թէ ինչ ծանր վիճակի պիտի ենթարկուի Կոմիտէն եթէ կորսուին այս գործիքները

որոնց տեղը ուրիշներ չունի և որոնցմէ սակայն պէտք է որ գոնէ տասնեակներով ունենայ:

Իսկ շատ ու շատ կարեւոր է նաեւ Ֆորստ մեքենայ մը զոր կարելի է նոյն իսկ Միութեան սահմաններուն մէջ գնել, կառավարութեան միջոցով: Այս ինքնաշարժը պէտք է ըլլայ թէ՛ բեռնատար և թէ՛ մարդատար, Կոմիտէին այս երկու պահանջներն ալ գոհացնելու համար: Այս ինքնաշարժը, ինչպէս ըսի, ամենակենսական իրերէն մին է որուն պէտք ունի Կոմիտէին: Ասով դիւրաւ պիտի կարելի ըլլայ անոր անդամներուն շուտով ճամբորդել և պատահական շինարարութեանց ժամանակ յայտնուած ոչ մէկ հնամայր և պեղում կորսնցնել:

Այս կարեւոր կէտերը արտասահմանի գիտակից Հայութեան ուշադրութեան կը յանձնեմ:

Իսկ խօսքէն գործի անցնելու համար, նրպատակին ծառայելիք գրամագլուխի մը հիմնարկութեան համար իմ կողմէս տասը ամերիկեան տոլար կը խոստանամ, ակնկալելով որ Անախիտի պատուարժան խմբագիրը յանձն կ'առնէ այս գրամագլուխը հաւաքող կազմակերպութիւն մը գոյացնելու աշխատանքը: Անախիտ միայն կրնայ կատարել ցանկացուած միջնորդութիւնը(1):

Յ. ՔԻՒՐՏԵԱՆ

Ուիչիթա, 1932

(1) Անահիտի խմբագիրը յաւակնութիւնը չունի մտածելու թէ, ինչպէս մեր ազնիւ աշ-

խատակիցը կը գրէ, «իմ միայն կրնայ կատարել» Հայաստանի Հնութեանց Պահպանութեան Կոմիտէին արտասահմանեան Հայութեան կողմէ աջակցութիւն մը բերելու գործին կազմակերպումը: Բայց այդ գործը շատ սիրելի է մեր սրտին, եւ հանոյ՜մով պիտի աշխատինք, Պ. Քիւրտեանի յօդուածը պարունակող ներկայ թիւին երեսումէն յետոյ, կազմել Մասնախումբ մը որ այդ հանգանակութեամբ կանոնադրապէս ու տեսակաօրէն գրադի: Մեր յառաջիկայ թիւով եւ անկից առաջ՝ Ապագայի մէջ, պիտի հրատարակենք անուններն այդ Մասնախումբին անդամներուն: Եթէ մինչեւ այն ատեն Անահիտի ընթերցողներուն մէջ գտնուին այնպիսիներ որ ուզեն այդ բացուելիք հանգանակութեան մասնակցիլ, կրնան դրկել մեզի իրենց նուէրները. իրենց անունն ու նուիրած գումարը պիտի հրատարակենք մեր յառաջիկայ թիւին մէջ, ինչպէս պիտի հրատարակենք Մասնախումբին կազմութենէն յետոյ անոր նուէրները դրկող մեր բոլոր հայրենակիցներուն անունները:

Կը յուսանք որ մեր արտասահմանեան պաշտօնակիցները որ անշուշտ մեզի չափ ջերմօրէն կը գնահատեն Հայաստանի Հնութեանց Պահպ. Կոմիտէի գիտական եւ ազգային – մըշակութական կարեւոր գործը, պիտի հանին ձայնակցիլ մեր կոչին եւ օգնել մեզի որպէս զի հարկ եղած գումարը, որ համեստ է, գոյանայ:

Ա. 2.